

**PERCEPTION OF ORPHAN, SELF, PRAYER,
FASTING IN SOME WORKS BELONGING TO
HISTORICAL TURKISH DIALECTS**

Tarihî Türk Lehçelerine Ait Bazı Eserlerdeki

Yetim, Nefis, Namaz, Oruç Algısı

Serpil SOYDAN¹

Abstract

Culture is lifestyles and the whole of material and spiritual values, born from the common life of a nation. The religion that exist in these cultural values is the spiritual value of the beliefs that nourish the spiritual direction of people and hold the nation together. Religion sets out the values that must exist to guide societies and enable them to live together. Many religious artifacts have been created for this purpose, and in order to propagate the religious bases, thoughts and opinions in these works, the sufistic people have been trained at all times. In this study, works belonging to historical Turkish dialects were evaluated. These works are: Karakhanid Turkish period work, Divân-ı Hikmet; Chagatai Turkish period work, Mahbûbu'l-Kulûb; Old Anatolian Turkish period work, Yunus Emre's Divan. In this work, the meanings and perceptions of the concepts of prayer, self, fasting, orphans in these works were supported by the verses contained in the Anonymous Subterranean Qur'an Translation, which is the work of the Kıpçak Turkish period. In the within orphan perception, the treatments that should and should not be done are stated. In the within the self-perception, the subjects such as the treatment of the nafs, the complaint of in the nafs, the harm caused by the human being, and compliance with the nafs were discussed. In the perception of prayer and fasting, it was emphasized that reaching Allah, getting the desires of the creature, being a benefactor of God, and moving away from hell. In addition to, in this study, it has been tried to be show that increases tolerance and love of these religious values which are important in liberation for this world and don't lose in time and are present in their works in every period

Keywords: Divan-ı Hikmet, Anonymous Row Koran Translation, Yunus Emre Divanı, orphan, nafs, prayer

Özet

Kültür, bir milletin ortak yaşayışından doğan maddî ve manevî değerler bütünü, yaşam tarzıdır. İşte bu kültürel değerler içerisinde yer alan din, insanların ruhi yönünü besleyen, milleti bir arada tutan inanışlar manzumesi ve manevî değerlerdir. Din, toplumlara yol göstermek, onların bir arada yaşamalarına imkân sunmak için var olması gereken değerleri ortaya koyar. Pek çok dinî eserler bu amaçla oluşmuş ve bu eserlerdeki dinî kaideleri, düşünce ve görüşleri yaymak için her dönemde mutasavvıflar yetiştirmiştir. Bu çalışmada Tarihî Türk lehçelerine ait bazı eserler değerlendirilmiştir. Bu eserler şunlardır: Karahanlı Türkçesi dönemi eseri, Divân-ı Hikmet; Çağatay Türkçesi dönemi eseri, Mahbûbu'l - Kulûb ve Eski Anadolu Türkçesi dönemi eseri, Yunus Emre Divân'ıdır. Bu çalışmada, eserlerde geçen namaz, nefis, oruç, yetim kavramlarının anlamı ve algısı, Kıpçak Türkçesi dönemi eseri olan, Anonim Satır-Altı Kur'an Tercümesinde yer alan ayetlerle desteklenmiştir. Yetim algısı içerisinde, yetime yapılması gereken ve yapılmaması gereken

¹ Yrd. Doç. Dr., Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, srp_syd78@hotmail.com

muameleler ifade edilmiştir. Nefis algısı içerisinde, nefse muamele, nefisten şikâyet, nefsin insana verdiği zarar, nefse uyma gibi konular ele alınmıştır. Namaz ve oruç algısında, Allah'a ulaşma, kulun isteklerini elde etme, Allah'ın sevdiği kul olma, cehennemden uzaklaşma hususları vurgulanmıştır. Ayrıca bu çalışmada, insanların yaşamını kolaylaştıran, hoşgörüyü ve sevgiyi artıran, hem bu dünya hem de ahiret için kurtuluşa ermede önemli olan bu dinî değerlerin zaman içerisinde kaybolmadan her dönem eserlerinde yaşadığı ve yaşatıldığı gösterilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Divan-ı Hikmet, Anonim Satır Altı Kur'an Tercümesi, Yunus Emre Divanı, yetim, nefis, namaz.

Giriş

Tarihî Türk lehçelerine ait incelenen eserlerden biri olan Divân-ı Hikmet, Karahanlı Türkçesi dönemine aittir. Ancak en eski nüshası Çağatay Türkçesi özelliği gösteren bir eserdir. Karahanlı Türkçesi dönemi 11-13. yüzyıllar arası bir dönemdir. Bu dönemde iki önemli olay meydana gelmiştir. Bunlardan biri, Türk devletinin merkezinin Türkistan bölgesi olması, diğeri İslam dininin Türkler tarafından kabul edilmesidir. Bu dönemde, İslamiyet'in etkisiyle Ahmet Yesevi, dini ve tasavvufî düşüncelerini hikmet tarzı şiirleriyle ifade etmiştir. Bu hikmetleri Divan-ı Hikmet adlı eserinde bir araya getirilmiştir. Batı Türkistan'ın Sayram şehrinde doğan, sonra Yesi şehrine göç eden, "Yesi şehrine ait" anlamına gelen Yesevi mahlasını kullanan ve Pir-i Türkistan olarak tanınan Ahmet Yesevi, hikmetlerinde dinin esasları, tasavvuf adabı, cennet-cehennem, kıyamet ahvali, peygamber sevgisi gibi konuları işlemiştir. Hikmetlerinde şeyhi Arslan Baba'dan da bahsetmiştir (Ercilasun, 2011: 332-336).

Diğer bir eser, Kıpçak Türkçesi dönemine ait Anonim Satır Altı Kur'an Tercümesidir. Fahrettin Önder'in şahsi kitaplığında yer alan, 539 varaktan oluşan bu yazma, Şam'da, Memlük Kıpçaklarının hükümlerinin sona ermesinin hemen ardından Abdullâh bin Mahmûd es-Selânîki tarafından istinsah edilmiştir. Bu eserde dil özellikleri açısından, çağdaş Kıpçak lehçelerinde kullanılmaya devam eden bazı şekillerin bulunduğu görülmektedir. Nüshaların kopyalandığı yazmanın yazarı bilinmemektedir. Eseri tercüme eden, bu yazmayı kitaplığında muhafaza eden Fahrettin'in Önder'in büyük dedelerinden Şeyh Muslihuddin'dir (Toker, 2011: 23-38).

Çalışmada incelenen üçüncü eser, Çağatay Türkçesi dönemine ait olan Mahbûbu'l-Kulûb'tür. Bu eser, Nevâyi'nin ölmeden hemen önce (1500-1501) yazdığı, Orhun Yazıtları ve Kutadgu Bilig gibi siyasetname türüne dâhil edilebilen, aynı zamanda son bölümde yüz yirmi yedi "tenbih" içermesiyle nasihatname özelliği de gösteren dinî-ahlâkî bir eserdir. Eserin siyasetname olan birinci bölümünde devlet görevlileri ile meslek erbabını konu edinmiş ve olumlu-olumsuz örneklerle makam sahiplerinin nasıl olması ve olmaması gerektiği, halka nasıl davranmaları gerektiği üzerinde durulmuştur. İkinci bölümde insan hayatında önem arz eden çeşitli konular üzerinde durulmuştur (Türk, 2016: 15).

İncelenen son eser olan Yunus Emre Divânı'nın yazarı olan Yunus Emre, Beylikler döneminde yaşamıştır. Onun yaşadığı asır, hoşgörü ve sevgi ortamından ziyade, Anadolu Selçuklu devletinin yıkılışı, Moğol istilası, Haçlı seferleri, Bizans saldırılarıyla Türkleşmeye başlayan Anadolu'nun ve Anadolu insanının sarsıldığı bir dönemdir (Yılmaz, 1992: 11-13). Yunus Emre, böyle bir hava içerisinde "Ben gelmedim davî için, benüm işüm sevi için. Dostun evi gönüllerdür, gönüller yapmağa geldüm." (Timurtaş, 1980: 99) diyerek halka hoşgörüyü, sevgiyi, tasavvufî düşünceleri sade, temiz bir halk diliyle anlatmaya çalışmış divan, tekke ve halk şairidir. Yunus Emre'nin asıl büyük ve güzel eseri onun ölmez şiirlerinin bulunduğu Divan'dır. Divan'daki şiirlerin bir kısmı aruzla ve aruzun çeşitli vezinleriyle diğeri kısmı da hece vezniyle yazılmıştır (Banarlı, 1971: 334). Faruk Kadri Timurtaş ve Müjgân Cumbur, Yunus Emre'ye ait en az kuşku götürülen üç yüz elli şiiri toplayarak divan haline getirmiş, ancak 1000 temel eser serisinin durdurulması üzerine bu divan basılamamıştır (Yılmaz, 1992: 87). Faruk Kadri Timurtaş'ın 200 kadar

şiiri Yunus Emre Divânı “Tercüman 1001 Temel Eser serisi içinde yayınlanmıştır. Ayrıca bir başka nüsha, Kültür Bakanlığı 1000 Temel Eser serisi 72. Kitap olarak yayınlanmıştır (Timurtaş, 1980). Bu çalışmada, örnek tespitinde, Faruk Kadri Timurtaş’ın Yunus Emre Divânı (Kültür Bakanlığı Yayınları ile Kapı Yayınları), Faruk Yılmaz’ın Yunus Emre (Hayatı-Düşüncesi-Etkisi), Abdülbâki Gölpınarlı’nın Yunus Emre adlı eserleri ile Mustafa Tatcı’nın Divân-ı İlâhiyât adlı eseri taranmıştır. Eserlerden tespit edilen örnekler, beyit, dörtlük ve sayfa numaralarıyla verilmiştir.

Bu çalışmada Tarihî Türk lehçelerine ait yukarıda bahse konu olan dinî ve ahlâkî muhtevalı eserlerdeki yetim, nefis, namaz, oruç algısı üzerinde durulmuş ve bu kavramların anlamı ve algısı, Kıpçak Türkçesi dönemi eseri olan, Anonim Satır-Altı Kur’an Tercümesinde yer alan ayetlerle ve pek çok hadislerle desteklenmiştir.

Eserlerden tespit edilen örnekler incelediğinde, bu kavramların ve konuların her dönem eserlerinde varlığını devam ettirdiği görülmüştür. Eserlerden alınan örnekler ve konularına göre yapılan tasnifler şöyledir:

1. Yetim Algısı

TDK, BTS’de, yetim tanımı “Babasını kaybetmiş ve henüz buluş çağına girmemiş kız veya erkek çocuk.” olarak ifade edilir.

Yetim, Arapçadaki yütm kökünden gelir. Yütm, çocuğun ergenlikten önce babasını kaybetmesi demektir. Diğer canlılarda ise anasını kaybetmek anlamındadır. Fıkıh dilinde “yetim” (ç. yetâmâ, eytâm), babasından yoksun kalan çocuk demektir. Ergenlik yaşına gelmeden babasını kaybeden erkek ya da kız, zengin ya da fakir çocuklara yetim denir. Babası ve annesi ölen çocuğa latim, yalnızca annesi ölen çocuğa acî (acıyyun) denir. Kocasından yoksun kalan kadın için de yalnız, dul anlamında “yetim” kelimesi kullanılır. Yetimler topluma Allah’ın emanetidirler. Bunun için yetimleri korumaya alarak eğitip yetiştirmek ve topluma yararlı insan olmalarına çalışmak, Müslümanların ahlaki ve hukuki görevidir. Yetimlik süresi buluş çağına kadardır. “Buluş çağına ulaştıktan sonra yetimlik kalkar.” (Ebu Dâvud, Vesâya, 6) (Akyüz, 2010: 5-6)

Hz. Muhammed (s.a.v.), yetimleri korumasına alanlara cennet müjdesini vermiştir: “Kim Müslümanların arasında bulunan bir yetimi yedirip içirmek üzere evine götürürse, affedilmeyecek bir günah (şirk) işlemediği takdirde, Yüce Allah onu mutlaka cennete koyar.” (Tirmizî, Birr, 14, no: 1918); “Kim üç yetimi korumasına alır, bakımını yaparsa, sanki ömür boyu gecesini namazla, gündüzünü oruçla geçirmiş ve Allah yolunda cihat etmiş gibi olur. Ben ve o, [iki parmağını göstererek] cennette şu ikisi gibi kardeşiz.” (İbn Mâce, Edeb, 6) (Akyüz, 2010: 8-9) açıklamasını yapar.

Yetim konusunda tespit edilen örnekler şöyledir:

1.1. Yetimlere Yapılması Gereken Muamele

1.1.1. Yetimlerin gönlünü okşamak, kazanmak

Yetimlerin gönlünü okşama ve kazanmak için onlara maddî ve manevî destek olunması, hayır yapılması gerektiği Anonim Satır Altı Kur’ân Tercümesinde ve hadiste şöyle ifade edilir:

ASKT’de Süretü’l-Bakara’da “Da’î sadaka eylemekdür mâl Allâh dostluğuna, karâyiblere dahı, yetimlere ve miskinlere ve yoksullara, misâfirlere dahı dilencilere ve yesirlere dahı.” (23b/6-7) (Mal, Allah dostluğuna, hısımlar ve akrabalara, yetimlere, miskinlere ve yoksullara, misafirlere de dilencilere ve esirlere sadaka vermek içindir.).

Yine Süretü’l-Bakara’da (20b/1-2-3), eyit yâ Muhammed: Her ne ki nafaka eyleseñüz hayrdan ataya, anaya nafaka eyleñüz, dahı karâyiblere, dahı yetimlere, dahı miskinlere,

dahı misâfirlere, dahı her ne kim işlegen hayrdan Tañrı Ta'âlâ anı bilür (Ey Muhammed söyle: Her ne zaman nafaka vermek isterseniz, hayır işlemek isterseniz, anaya, babaya nafaka veriniz ve akrabalara, yetimlere, miskinlere, misafirlere veriniz.)

Hız. Ebu İmran (RA), "Yetimi kendine yakın tut. Başını elinle okşa ve onu sofrana oturt. Böyle yaparsan, kalbin yumuşar ve hacetin görülür²."

Hız. Peygamber (S.A.V.), huzuruna gelerek kalbinin katılığından yakınan bir adama şunu tavsiye etmiştir: "Kalbinin yumuşamasını istiyorsan yoksulu doyur ve yetimin başını okşa." (Ahmed bin Hanbel, a.g.e., 2/263, 383, 387)(Akyüz: 2010: 13)

Ahmet Yesevi, hikmetlerinde gönlü vicdanlı ve merhametli olmayan kişilerden uzak durmak, garip, yetim, fakirlerin gönlünü okşamak gerektiğini belirten ve ASKT'de ve hadisteki ifadeyle örtüşen hikmeti şöyledir:

Sözni aydım her kim bolsa didâr-taleb
Cânnı cânga peyvend kılıb regni avlab
Garib yetim fakirlerni köñli sıylab
Köñli bütün halayıkđın kaçtım mena (Rıdvanoğlu, DH 1/ 2)

(Sözü söyledim, her kim olsa cemale tâlib /Canını cana bağlayıp damarı damara ekleyip

Garip, yetim, fakirlerin gönlünü okşayıp /Gönlü kırık olmayan kişilerden kaçtım ben işte.) (Bice, DH 1/2)

Ahmet Yesevî, garip, yetim, fakir arayıp bulmak, bulunca da gönlünü kazanmak gerektiğini şu hikmetlerde belirtir:

Ákil ersen gariblerni köñli avla
Mustafâ dek elni kezip yetim kavla
Dünyâ perest nâcinslerdin boyun tavla
Boyun tavlap deryâ bolup taştım mena (Rıdvanoğlu, DH 1/7)

(Akıllı isen, gariplerin gönlünü avla,/ Mustafa gibi yurdunu gezip yetim ara,

Dünyaya tapan soysuzlardan yüzünü çevir, /Yüz çevirerek deryâ olup taştım ben işte)(Bice, DH 1/7)

1.1.2.Yetimlerin Peygamber ümmetinden olması

Ben ve yetime kol kanat geren kimse, cennette iki parmağını göstererek böyle (yan yana) olacağız" buyurdu (Buhari, Talak, 25).³

Ahmet Yesevi, yukarıdaki hadiste ifade edildiği gibi, yetimlerin peygamber ümmetinden olduğunu şu dizelerinde belirtir:

Muhammed aydılar "her kim yetimdür."
Biliniz ol meni hâs ümmetimdür" (Rıdvanoğlu, DH 36/31)

(Muhammed dediler: "Her kim yetimdir, / Biliniz, o benim has ümmetimdir." (Bice, DH 36/31)

² bkz.<http://www.islamsitesi.net/dul-ve-yetimler-ile-ilgili-ayetler-ve-hadisler>

³ bkz.<http://www.sonpeygamber.info/peygamberin-yetimleri>

1.2. Yetimlere Yapılmaması Gereken Muamele

1.2.1. Yetimleri incitmemek

ASKT'de, yetimleri ve garipleri incitmemek, yaralamamak, güzel söz söylemek, korumak gerektiğine ilişkin ayetler şöyledir: ASKT' de Suretü'd-Duha'da (532a/3), "Pes yetimlere üahr eyleme." (Yetimleri incitme.)

Süretü'l-Bakara'da (11a/7-8), "Ataya anaya dahı ihsân eyleñüz, didi. Karâyibe dahı ihsân eyleñüz, yetimlere dahı ihsân eyleñüz, miskinlere dahı ihsân eyleñüz, kişilere dahı yahşı söz söyleñüz." (Anaya, ataya yardım ediniz. Akrabalara, yetimlere, miskinlere iyilik yapınız, insanlara güzel söz söyleyiniz.)

ASKT'de olduğu gibi Divan-ı Hikmet'te de yetimleri incitmemeye düşüncesi vardır ve şöyle ifade edilir:

Yetimni körseniz agrıtmañızlar
Garibni körseniz dağ etmenizler (Rıdvanoğlu, DH 36/32)

(Yetimi görseniz, incitmeyiniz. / Garibi görseniz, dağ etmeyiniz.) (Bice, DH 36/32)

1.2.2. Yetim malı ve hakkı yememek

Yetim malını ve hakkını yememek ve onlara karşı cömert olmak gerektiğine ilişkin,

ASKT' de Suretü'n-Nisâ'da (67a/1-2) "Dahı virüñüz yetimlere mallarını, dahı değışmeñüz yahşısın yaman birle. Dahı yimeñüz yetimler malını sizüñ mâluñuz bile. Tahkik ol, ya'ni yetim malını yimek ulu yazukdur." ayetleriyle yer bulur.(Yetimlere mallarını veriniz, malların iyisini kötüsüyle değıştirmeyiniz, malını kendi malı gibi yemeyiniz. Yetim malını yemek çok büyük günahdır.)

Yetimlere ilişkin bu bakış açısı Divan-ı Hikmet'te şöyle ifade edilir:

Miskin Ahmed kulğa kitabetliğ Muhammed
Yetim fakir garibge sehavetliğ Muhammed (Rıdvanoğlu, DH 40/13)

(Kul Hoca Ahmed kuluna kitâbetli Muhammed; /Yetim, fakir, garibe sehâvetli⁴ Muhammed) (Bice, DH 40/13)

Ali Şir Nevâyî, Mahbûbu'l-Kulûb'de, yetimler ve onların hakkını yiyenlerin, dünya malı arzusunu iman ediniş günü kurtarmak için oturup bekleyenin, ne akıl ne din ne utanma duygusu olanın, iyiye ya da kötüye her neye denk gelse iğnesini sokanın yerdeki haşarat gibi olduğunu şu beyitte belirtir:

İnsanlara eziyet onlara sıfat
Nebi dedi ki uktûlu'l-mûziyât⁵ (MK 59)

(İnsanlara eziyet onlara sıfat, Peygamber dedi ki: İnsanlara eziyet eden, bilgisiz insan, insanı rahatsız eden yerdeki haşarat, böcek gibidir.)

2. Nefis Algısı

Tasavvufta nefis, "kulun kötü huyları ve çirkin vasıfları, kötü his ve huyların mahalli olan latife"⁶ olarak değerlendirilir (Kuşeyri,1993: 87; Gazâlî,1991: 192-196). Süfiler, nefsi

⁴ Arapça kökenli olan kelimenin anlamı "cömert"dir.

⁵ Arapça kökenli olan kelimenin anlamı "insanı huzursuz eden zararlı haşarat, böcek"

⁶ Sözlükte "ruh, can, hayat, hayatın ilkesi, nefes, varlık, zat, insan, kişi, hevâ ve heves, kan, beden, bedenden kaynaklanan süfli arzular" gibi mânalara gelen nefis kelimesi (Râğıb el-İsfahânî, el-Müfredât, "nfs" md.; Lisânü'l-Arab, "nfs" md.; Tâcü'l-arûs, "nfs" md.). Kur'an'da "ruh" anlamında

“şerrin kaynağı, kötülüklerin temeli” olarak kabul etmişlerdir (Hucviri, 1982: 309). Onlar nefsi Allah’ın rızasına ulaşmak için aşılması veya frenlenmesi gereken unsurların başında görmüşlerdir (Çatak, 2012: 217-230). Nefis, vücudun en bayağı tabakasıdır. Bunun üstünde kalb, ruh ve sır mertebeleri vardır. Altında da tâb (kuvvet, güç) denen maddeden ibaret beden vardır. Süfi, sırasıyla tâbdan geçerek müşahedeye erer. Ancak bu sülûk esnasında üst makamın hâlini alt makam bilmeyecektir (Atik, Ozansoy, Çınarlı, Samanoğlu, 1997: 575) Onlara göre, nefsin Hakk’ın rızasına uymayan istek ve arzuları riyâzet, mücâhede, zikir ve yoğun ibâdet süreçleri ile törpülenebilirse sâlik kişi ilâhî rızâyâ uygun bir hayat yaşamaya imkân bulabilir (Uludağ, 1979: 235). Bu anlayıştan hareket eden sûfiler, Kur’an’da ‘*emmâre, levvâme, mülheme, mutmainne, râziyye, merziyye ve kâmile*’ şeklinde kategorize edilen nefsin her bir tavrının özelliği ve kişinin bu aşamalarda dikkat etmesi gereken hususlar üzerinde uzun değerlendirmelerde bulunmuşlardır (Atay, 1997: 2-3)

Muhasibi’nin nefis hakkındaki görüşü ise şöyledir (Aydın’dan akt. Aktaş, 2013: 30):

Bir şeyin en kötü yönü nefistir. Nefsin nefsi hevâ’dır. Hevâ’nın nefsi de şehvetleridir. Bu eğilimlerin insan hayatında en ağır basan türü de şehvetlerdir. Gaye olarak kurtuluşu istememe niyeti yoktur; ama kurtuluşa giden yol ona ağır gelir. Helâk olmayı bir niyet olarak taşımaz; fakat onu helâke götüren şeyleri hafife alır. Nefis daima anlık hazları ve rahatı, gelecekteki daimi haz ve rahata tercih eder.

İskender Pala, tasavvufta yedi çeşit nefisten bahseder ve şöyle sıralar (Pala, 1989: 387):

1. *Nefs-i emmare*: İnsanı kötülüğe sevk eden nefis 2. *Nefs-i levvâm*: Yaptığı kötülükten pişman olan, hayra yönelen nefis. 3. *Nefs-i mühimme*: Allah tarafından iyilik ilhâm edilen nefis. 4. *Nefs-i mutmainne*: İmanda hata yapmayacak derecede kötülüklerden uzaklaşmış olan nefis 5. *Nefs-i râziyye*: Allah’tan razı olan nefis 6. *Nefs-i marziyye*: Allah’ın kendisinden razı olduğu, rızasını verdiği nefis. 7. *Nefs-i sâfiyye*: Kötülüklerden tamamen arınmış nefis.

Hamza Aktaş Kuran’a Göre Nefis Eğitimi adlı eserinde nefis hakkında şu açıklamalara yer verir (2013: 32-33):

İslâm tasavvufunda nefis, vücudun basit bir tabakasıdır. İnsanların sıfat ve özelliklerinin, huylarının, mizaçlarının ve davranışlarının kötülerine kaynaklık eden merkezdir. Bu tanıma bakıldığında nefsin sadece olumsuzluğa kaynaklık eden bir olgu olduğu dile getirilmektedirler. Hâlbuki nefis, sadece olumsuzlukların kaynağı değil, aynı zamanda

---

kullanıldığı gibi (el-En’âm 6/93) “zat ve öz varlık” mânasında da kullanılmıştır (Âl-i İmrân 3/28, 30). İnsanı ilâhî hitaba muhatap kılarak onun sorumlu tutulmasına sebep olan nefse kötülüğü emretme (Yûsuf 12/53), nefsi ve yaptığı kötülükleri kınama (el-Kıyâmet 75/2), daha ileri bir aşamada huzura erme (el-Fecr 89/27) gibi birbirinden farklı görevler yüklenmiştir. Ruh anlamına gelmesi, Allah’ın “emr”inden olan ruh. Hakkında çok az bilgiye sahip olunması (el-İsrâ 17/85) ve birçok zıt mâna içermesi nefsin tanımlanmasını zorlaştırmış; hayır-şer, sevap-günah, iyilik-kötülük gibi zıtlıkların konusu ve öznesi olarak görülmesi bazan olumlu yönünü bazan da olumsuz yönünü öne çıkaran tanımların yapılmasına sebep olmuştur. Kur’an ve hadislerde nefsin çeşitli niteliklerinden söz edilir. Bu hususlar, nefsin ne olduğunu açıkça ifade etmese de birtakım ipuçları vermesi bakımından önemlidir. Nitekim nefse dair yapılan tanımlarda bu ipuçlarından faydalanılmıştır. Sahâbiler ve onları takip eden ilk iki nesil nefsin tarifini yapmaya ihtiyaç duymamıştır (İbn Kayyim el-Cevziyye, s. 178). Kur’an’da Allah’ın (Âl-i İmrân 3/28, 30; el-Mâide 5/116; el-En’âm 6/12, 54; Tâhâ 20/41) insanların ve cinlerin (el-En’âm 6/130), hatta cansız putların (el-Enbiyâ 21/43; el-Furkân 25/3) nefisinden bahsedilmiş, ancak meleklerin nefislerinden söz edilmemiştir. İnsan nefisle beden birlikteliğinden oluşan bir varlıktır; bedene hayatiyet veren nefistir. Nefse yüklenen zıt sıfatları dikkate alarak bir bedende üç, dört veya beş nefsin mevcut olduğunu kabul edenler bulunmakla birlikte nefsin genellikle bölünmez ve parçalanmaz bir tek şey olduğu görüşü benimsenmiştir(<http://www.Diyaretislamansiklopedisi.com/nefis/>).

takva boyutuyla olumlu davranışlara da kaynaklık etmektedir. Buna ilaveten İslâm tasavvufunun nefsin tanımını yaparken genellikle nefs-i emmâreden bahsettikleri de anlaşılmaktadır.

İncelenen eserlerde de genellikle insanı kötülüğe sevk eden nefs-i emmâre ve yaptığı kötülükten pişman olan, hayra yönelen nefis olan nefs-i levvâmdan bahsedildiği görülür.

2.1. Nefs tanımı

ASKT'de Sûretü Yusuf'ta nefis, insanı kötülüğe sevk eden bir güç olarak şöyle ifade edilir:

“Dahı nefsümi bağışlamaz-men. Âdem nefsi yamanlığa buyurıcıdır illâ Tañrı rahmet eylediği kimesneyi.” (208a/8)(Nefsimi bağışlamam. İnsanlığın nefsi kötülüğü emredicidir. Tanrı rahmet eylediği kimseyi...)

Ahmet Yesevi de Anonim Satır Altı Kur'an Tercümesinde olduğu gibi nefsi, insanı kötülüğe sevk eden, ele geçirilemez ve Allah'a boyun bükmez, insanı uykusuz bırakan bir güç olarak tanımlar.

Nefsiñ seni bakıp tursan neler demes
Zâri kılsañ Allah sarı boyun sunmas
Kolga alsan yaban kuş dek kolga konmas
Kolga alıp tün uykusın kılğıl bidâr (Rıdvanoğlu, DH 94/4)

(Nefsin senin, bakıp dursan, neler demez; / Ağlasan Allah'a doğru boyun bükmez,

Ele alsan, yaban kuşu gibi ele konmaz; / Ele alıp gece uykusunu, eyle uykusuz.) (Bice, DH 91/4)

Yunus Emre ise tasavvufta ve ASKT'de ifade edilenin zıddına, nefsi, kötülüklerin temeli olmasından ziyade gelip geçici özelliğiyle şöyle vurgular:

Bu nefis ile dünya fâni bu dünyaya gelen kanı
Aldamış bu dünya beni işlerümden bizâr oldum⁷ (YD 2012: 174/10,Dİ 222/10)

(Bu nefis ile dünya geçici, bu dünyaya gelen nerede? Bu dünya beni aldatmış, (dünya) işlerimden bıktım.)

2.2. Nefse yapılması gereken muamele

Nefsin istediğini yapmamak ve nefse şüphesiz ki uymamak gerektiği,

ASKT'de Sûretü'n-Necm'de şöyle ifade edilir: “Anlar degüldür, illâ adlar. Siz ad koşdı-siz, siz dahı atalaruñuz dahı. Tañrı Ta'âlâ aña burhân indürmedi. Siz uymazsınız, illâ gümânâ dahı nefsüñüz dileğine. Tahkik geldi anlara Tañrılarından doğru yol. (464a/3-4)(Onların kesin adları yoktur. Siz ve atalarınız ad verdiniz. Tanrı Ta'ala ona delil koymadı. Siz şüphesiz ki nefsinizin dileğine uymazsınız, onlara Tanrılarından doğru yol kesin geldi.)

ASKT'de Sûretü'r-Rûm'da nefsten korkmak gerektiğini şu ayetlerle ifade edilir:

Bir mesel urdı size öz nefsiñüzden. Hiç var mı size kullaruñuzdan şerikler size virdüğümüz rızkdan. Siz anda anlar-ıla berâbersiz. Korkarsız anlardan öz nefsleriñüzden korkğan gibi. Anuñ gibi bellü idüp ayırur-biz âyetleri bir kavme ki. (354a/1-2)(Size kendi nefsinizden bir söz geldi. Size verdiğimiz rızıktan kullarınızdan hiç olan var mı? Siz orada onlar ile berabersiniz. Onlardan kendi nefslerinizden korktuğunuz gibi korkarsınız. Onun

⁷ Bu beyit Mustafa Tatcı'nın Divân-ı İlâhiyât adlı eserinde “Bu nefisile dünya fâni pes dünyaya gelen kanı/Aldadun iy dünyâ beni işleründen bi-zâr oldum.”

gibi biz her kavmi belli edip âyetleri ayırırız. Size verdiğimiz rızıktan kullarınızda hiç olan var mı?)

Ahmet Yesevi de hikmetlerinde, ümmetin asıl tavrının nefisle sürekli savaşmak, nefsi kendi arzusuna bırakmamak, nefse uymamak gerektiğini ifade eder. ASKT'de âyetleri destekleyen hikmetleri şöyledir:

Kul Hâce Ahmed alay deseñ Hakk'dın ülüş
Bâyezid dek nefsin birle tün kün uruş
Ey bihaber ümmet ersen buldur reviş
Can u dilde Hayy zikrini aytañ dostlar (Rıdvanoğlu, DH 81/15)

(Kul Hoca Ahmed alayım desen Hakk'dan hisse, / Bâyezid gibi nefsinle gece gündüz vuruş,

Ey habersiz, ümmet isen budur tavrı, / Can ve gönülde Hayy zikrini deyin dostlar.) (Bice, DH 79/15)

Nefsiñni sen öz reyige koyma zinhar
Yemey içmey tâ'at birle bolgıl bidâr
Âhir bir kün körsetgüsi sene didâr
Bidâr bolgan anda didâr körer dostlar (Rıdvanoğlu, DH 85/5)

(Nefsini sen kendi arzusuna bırakma sakın, / Yemeyip içmeyip ibâdet ile ol uykusuz,

Sonunda bir gün gösterecek sana cemâl, / Uykusuz olan orada cemâl görür dostlar.) (Bice, DH 82/5)

Nefsi öldürüp, dünyada ağlayıp eziyet çekenlerin ahirette rahat edeceği şöyle belirtilir:

Kul Hâce Ahmed kırkga kirdiñ nefsiñni kırk
Munda yığlap âhiretde bolgıla arık
Post-ı imân şeriatdur magzı tarık
Tarık kirgen Hakk'dın ülüş aldı dostlar (Rıdvanoğlu, DH 5/15)

(Kul Hoca Ahmed, kırka girdin *nefsini kır*; / Burada ağlayıp ahirette ol tertemiz,

İman postu şeriattır, aslı tarikattır, / Tarikata giren Hakk'tan pay aldı dostlar.) (Bice, DH 5/15)

Yesevi, nefsi terbiye etmek gerektiği ve bunun farz olduğunu belirtir. Nefsi terbiye etmenin diğer bir yolu da dünyalık her türlü gösterişli elbiselerden soyunmak, uzaklaşmaktır. Hikmetinde bu düşünceyi şöyle ifade eder:

Sahabeler aydılar Arslan Babdur atınız
Arablarnı uluğı pākizedür zâtıñız
Terbiyet-i ten farz dedi raca salıp yattınız
Arslan Babam sözlerin işitiniz teberrük (Rıdvanoğlu, DH 18/14)

(Sahâbeler dediler: Arslan Baba'dır adınız, / Arapların ulusu, tertemizdir Zât'ınız;

"*Nefs terbiyesi farz*" dedi, cübbe salıp yattınız; / Arslan Babam sözlerini iştiniz teberrük.) (Bice, DH 18/14)

Yunus Emre, gerçek müslüman olmadan kurtuluşa eremeyeceğini, gerçek müslüman olmanın nefsi dizginlemekle mümkün olacağını şu beyitleriyle anlatır ve ASKT'de âyetleri destekler:

Kerâmetüm var diyen halka sâluslık satan
Nefsin müsülman itsün varısa kerâmeti (YD 1980: 207; 2012: 291/4, Dİ 379/5)

(Kerametim var diyen ve halka ikiyüzlülük satan, kerameti varsa, nefsinin terbiye etsin, öldürsün.)

Nefsin müsülman iden Hak yolun doğru varur⁸

Yarın aña olısar Muhammed şefaati (YD 1980: 207; 2012: 291/6, Dİ 379/6)

(Nefsinin terbiye eden, Allah yolunu bulur. Yarın ona Muhammed şefaati olacak.)

Dilerisen iresin⁹ ferâğât menziline

Var kanaât dârında nefsi¹⁰ boğazından as (YD 2012: 95/3, Dİ 119/3)

(Vazgeçme yoluna istersen ulaşırsın. Kanaat kapısına var ve nefsi boğazından as.)

Nefs arzûsından geçüp ışk kadehinden içüp

Dost yolına er gibi turmayan âşık mıdur (YD 2012: 31/4)

(Aşk kadehinden içip nefis arzusundan geçip dost yoluna er gibi [cesaretli] durmayan âşık mıdır?)

2.3. Nefse yapılan muamele

Ahmet Yesevi, on üç yaşında nefsanî arzuları, kibirlenmeleri içinden temizleyip, nefsi belayla baş başa bırakıp bedenindeki nefsi yani şeytanı öldürdüğünü toprak gibi olduğunu belirtir.

Onüçümde nefis hevânı kolga aldım

Nefs başığa yüzmiñ belâ karmap saldım

Tekebbürni ayak astıda basıp aldım

Ontörtümde toprak sıfat boldum menâ (Rıdvanoğlu, DH 3/3)

(On üçümde nefsanî arzuları ele aldım, / Nefs başına yüz bin belâ sarıp saldım;

Kibirlenmeyi ayak altında basıp aldım; / Ondördümde toprak gibi oldum ben işte.) (Bice, DH 3/3)

Ahmet Yesevi, bu dörtlükte iki nefis dediği, ruh (nefs) ve bedendir. Ruh ve beden iki ayrı varlıktır. Ancak ruh bedene girince can olur ve birbirine kavuşur ama birbirinin olmazlar. Ölüm anında can çıkar, beden çürümeye terk edilir (Aktaş, 2013: 54).

Tasavvuf ahlâkına göre, insanın manevî yönünün yüksek mertebelere ulaşmasını sağlayan ruh olduğu, ruhun da meleğe benzetildiği, nefsin de mânevî olarak aşağılara inmesinin kaynağı olduğu, bu yüzden de şeytana benzetildiği ifade edilir (Aktaş, 2013: 54). Ruh ve beden öldüğüne ve nefsin şeytan olduğuna dair tasavvufî düşünce Ahmet Yesevi'de de görülür. Bu açıklamaları örneklendiren hikmetler şöyledir:

Ottuzüçde sâki bolup mey üleştim

Câm-ı şarâb kolga alıp toya içtim.

Leşker tüzüp şeytân birle men uruştım

Bihamdillâh ikki nefsim öldi dostlar (Rıdvanoğlu, DH 5/5)

(Otuz üçte sâki olup mey paylaştırdım, / Şarâb kadehini ele alıp doyaya içtim,

Ordu hazırlayıp şeytan ile ben vuruştım. / Allah'a hamd olsun, iki nefsim öldü dostlar.) (Bice, DH 5/5)

⁸ Bu kelime grubu Mustafa Tatçı'nın Divân-ı İlahiyât adlı eserinde "yola togru giden" şeklindedir.

⁹ Altı çizili bölüm Mustafa Tatçı'nın Divân-ı İlahiyât adlı eserinde "Dilersen kim iresin" şeklinde geçmektedir.

¹⁰ Bu kelime ise Mustafa Tatçı'nın Divân-ı İlahiyât adlı eserinde "nefsün" şeklindedir.

Ahmet Yesevi, nefsi istemeyip, her türlü dünyalık hevâ ve hevesten uzaklaştığını, nefsi öldürmek için ölmeden önce öldüğünü, kesretten (ikilikten) kurtularak tek olduğunu ifade ettiği hikmeti şöyledir:

Kul Hâce Ahmed nefsi teftim, nefsi teftim
Andın keyin canânımı izlep taptım
Ölmes burun cân bermekni derdin tarttım
Bir ü barım didârını körer men mü (Rıdvanoğlu, DH 7/15)

(Kul Hoca Ahmed, nefsi teftim, nefsi teftim, / Ondan sonra canânımı arayıp buldum,
Ölmeden önce can vermenin derdini çektim, / Bir ve Var'ım, cemâlini görür müyüm?)
(Bice, DH 7/15)

Yesevi, yer altına girip nefisten geçtiğini, burada Peygamberimiz (SAV) Mustafa'yı gördüğünü ve Peygamberin ölümünden duyduğu üzüntüyü hikmetinde şöyle ifade eder:

Yer astığa kirdim erse bihüd boldum
Közüm açıb Mustafâ'nı hâzır kördüm
Âsi câfi ümmetlerni hâlin sordum
Mustafa'ğa mâtem tutub kirdim menâ (Rıdvanoğlu, DH 8/13)

(Yer altına girmek ile nefsimden geçtim, / Gözümü açınca Mustafa'yı hâzır gördüm,
İsyan eden; cefa veren, ümmetlerin halini sordum, / Mustafa'ya matem tutup girdim ben işte.) (Bice, DH 8/13)

2.4. Nefse uyma-Nefisten vazgeçmeme

İnsanların nefse uyup ve nefisten vazgeçmemeleri sonucunda karşılaşacakları durum hakkında ASKT'de Sûretü Şad'ta şöyle bir uyarı vardır: "İt Dâvûd, biz seni halife kılduk yiryüzünde. Pes hüküm eyle halk arasında hakk-ıla. Dahı nefsüne uyma dilekte. Pes Allâh yolundan seni azdurur ol kişiler. Azdururlar halkı Allah yolundan. Anlara katı azâb vardur unutdukları-çun hisâb günini."(396 b/3-4)(Ey Dâvûd, biz seni yeryüzünde halife yaptık. Halk arasında hak gözeterek hüküm et. Nefsine ve nefsin isteklerine uyma. Allah yolunda o kişiler seni uzaklaştırır, Allah yolundan halkı uzaklaştırır. Hesap gününü unuttukları için kötü bir âzâp vardır.)

ASKT'de nefse uymanın olumsuz sonuçları, Ahmet Yesevi'nin hikmetlerinde de görülür. Nefse uyan bu insanların gafil olup dert ile ömürlerini geçirdiği, sonsuza kadar hasret duygusu içinde yaşadığını şöyle belirtir:

VÂ deriga ötti ömrüm bilelmedim
Candın keçip Hazret sarı baralmadım
Nefsdin keçip Hakk emrini kılalmadım
Ölüp barsam hasret mene yeter dostlar (Rıdvanoğlu, DH 87/7)

(Vah ne yazık geçti ömrüm bilemedim, / Candan geçip Hazret'e doğru varamadım,
Nefsdin geçip Hakk emrini yapamadım, / Ölüp varsam hasret bana yeter dostlar.)
(Bice, DH 84/7)

Vâ deriga erman birle ömrüm keçti
Nefsim meni tuğyan kıldı haddin aştı
Canım kuşu pervâz kılrsa ruhim kaçtı
Gâfil yörgegen ömrin yelge satar dostlar (Rıdvanoğlu, DH 85/7)

(Vâh ne yazık, dert ile ömrüm geçti; / Nefsim benim coşup taştı, haddini aştı,

Canım kuşu havalansa, ruhum kaçtı; / Gâfil yürüyen ömrünü yele satar dostlar.)
(Bice, DH 82/7)

Ey bihaber Hakk'a kōnül yōgütmediñ
Dünyâ haram andın kōnül sovutmadıñ
Nefsdin keçip Allah sarı tolğanmadıñ
Bu nefis üçün zâr u hayran boldum mena (Rıdvanoğlu, DH 11/18)

(Ey habersiz Hakk'a gönül yürütmedin, / Dünyâ haram, ondan gönül soğutmadın,
Nefsdin geçip Allah'a doğru yönelmedin, / Bu nefis için ağlamaklı ve şaşkın oldum ben
işte.) (Bice, DH 11/18)

Kızıl yüzüm riyâzette sargartmadım
Seherlerde garib canım inretmedim
Her kün tepip it nefsimni uğratmadım
Allah desem kâfir nefsim öler mu kin? (Rıdvanoğlu, DH 67/8)

(Kızıl yüzümü Riyâzette¹¹ sarartmadım, / Seherlerde garip canımı inretmedim,
Her gün tepip it nefsimi incitmedim, / Allah desem kâfir nefsim ölür mü ki?) (Bice, DH
65/8)

Yunus Emre'de, ASKT'de, Suretül-Şad'taki ifadeye benzer şekilde, hayırdan çok şerri
sevip nefsinin isteklerinin peşinde koşan, kanaatkâr olmayan gönlün, nefis evine
düşeceğini, şaşkın şaşkın yürüyeceğini, yoldan çıkacağını şöyle ifade eder:

Hayırdan şerri çok sever, işlemeye becid ever,

Nefsinin dileğın kovar, nefis evine düştü gönül. (YE 19/135; 2012: 119/9)

(Hayırdan çok, şerri sever, gerçekten işlemeye acele eder. Gönül, nefsin isteğini kovar,
gönül nefis evine düştü.)

Kanâat didüğını eger sen dutmazısan
Nefsüne uyarısan sergerdân ol yor¹² indi (YD 296/4, Dİ 383/4)
(Eğer sen kanaat etmezsen, nefisine uyarsan başıboş gezersen yürü git!)

2.5. Nefsin bela ve açgözlü olması

Ahmet Yesevi, nefsin, yer ve gökten gelen her türlü nimette karşı doymayan, açgözlü bir
bela olduğunu, ancak nefsin ölünce insanın cennete girebileceğini hikmette şöyle belirtir:

Kul Hâce Ahmed nefsdin uluğ belâ bolmas
Yer ü kökdin to'ma berseñ hergiz toymas
Tofrak olup yerde yatsan kâfir bolmas
Nefsi ölgen hür u gilman kuçar dostlar (Rıdvanoğlu, DH 80/17)

(Kul Hoca Ahmed nefsten büyük belâ olmaz, / Yer ve gökten lokma versen asla doymaz,
Toprak olup yerde yatsan kâfir olmaz, / Nefsi ölenleri Hûri ve Gilman kucaklar dostlar.)
(Bice, DH 78/17)

Yunus Emre nefis, hırs ve açgözlülüğün insana düşman olduğunu şöyle ifade eder:

Düşman benüm nefsimdurur tama'ıla hırsımdurur
Tama'ıla hırta uyan gönüllerde yir eylemez (YD 2012: 89/4)

¹¹ Riyazet: nefisini kırma, dünya lezzetlerinden ve rahatından sakınma.

¹² Bu kelime Mustafa Tatcı'nın Divân-ı İlahiyât adlı eserinde "var" şeklindedir.

(Benim nefsim düşmandır. Aç gözlülükle hırsımdır. Açgözlülük eden ve hırs yapan kişi gönüllerde yer etmez.)

ASKT'de ve Mahbûbu'l Kulûb'de nefsin bu özelliğine yer verilmemiştir.

2.6. Nefsten şikâyet

Ahmet Yesevi, nefsin eline düşen insanın durmadan feryat ve figan içinde olduğunu, kâmil insan olunca nefsin ölebileceğini, ancak nefsin eline düşene ancak Allah'ın yardım edebileceğini şöyle ifade eder:

Kul Hâce Ahmed nefs elkidin kılurmen dâd
Pir-i mugan bolgay mu kin aña cellâd
Bihaberler eşitmesler dâd u feryâd
Kan yağlagıl eşitsiñ ol Perverdigâr (Rıdvanoğlu, DH 94/10)

(Kul Hoca Ahmed, nefs elinden eylerim feryâd, / Pir-i kâmil olur mu ki ona cellâd;
Habersizler işitmezler figân ve feryâd, / Kan ağla, işitsin o ulu Allah.)(Bice, DH 91/10)

Ey yârânlar nefs elkidin ermandemen
İsyân yüki düta kıldı dermandemen
Âciz kuluñ her ne kılsan fermandemen
Kolum tutup yolga salgıl Ente'l-Hâdi (Rıdvanoğlu, DH 22/9)

(Ey dostlar nefs elinden perişanım, / İsyân yükü belimi büktü dertliyim,
Aciz kulunum ne eylesen emrindeyim, / Elimi tutup yola koy "Ente'l-Hadi.¹³") (Bice, DH 22/9)

ASKT'de ve Yunus Emre Divân'ında ve Mahbûbu'l Kulûb'de nefisten şikâyet içeren beyte rastlanmamıştır.

2.7. Nefsin insana verdiği zarar

Nefsine boyun eğerek başkasına zarar veren insanın cezasının cehennem ateşi olduğu ASKT'de geçen Suretû'l-Mâ'ide'de şöyle ifade edilir: "Ol cehennem odı cezâsıdır zâlimlerüñ. Nefsine mutî oldı kardaşını öldürmekde, öldürdi anı, pes dünyâ ve âhiret ziyânlarından oldı." (97b/3-4)(O cehennem ateşi zalimlerin cezasıdır. Nefsine boyun eğip kardeşin öldürdü, dünya ve ahirette en büyük zarara uğradı.)

Suretû Sad'da, "İy Dâvûd seni halife kılduk yir yüzinde. Pes hükm eyle halk arasında hakkıla. Dahı nefsuñe uyma dilekte. Pes Allâh yolından seni azdurur ol kişiler. Azdururlar halkı Allâh yolından. Anlara katı azab vardır unuttukları-çun hisâb günini." (396b/3-4). (Ey Dâvûd, biz seni yeryüzünde halife yaptık. Halk arasında hak gözeterek hüküm et. Nefsine ve nefsin isteklerine uyma. Allah yolunda o kişiler seni uzaklaştırır, Allah yolundan halkı uzaklaştırır. Hesap gününü unuttukları için kötü bir âzâp vardır.)

Ahmet Yesevi de ASKT'de ifade edildiği gibi nefsin insana verdiği çok fazla zarar olduğunu belirtir. Nefse yoluna düşen kişinin, rezil, yoldan çıkmış, eli kolu bağlı, günahkâr, şeytanla arkadaş olan, kötülükler yapmaya esir olmuş bir kişi olacağını hikmetlerinde şöyle ifade eder:

Nefs yolga kirgen kişi resvâ bolur
Yoldın azıp tayıp tozup gümrâh bolur
Yatsa, kopsa, şeytân birle hemrâh bolur
Nefsni tepkil, nefsnî tepkil ey bed kirdâr (Rıdvanoğlu, DH 94/5)

¹³ Ente'l-Hadi: Doğru yolu gösteren, hidayet eden.

(Nefs yoluna düşen kişi rezil olur, / Yoldan çıkıp, kayıp, tozup günâhkâr olur,
Yatsa, kalksa şeytan ile yoldaş olur, / Nefsi tep, nefsi tep, ey kötülükler işleyen.) (Bice,
DH 91/5)

Nefsiñ seni âhir demde gedâ kılgay
Din üyini garet kılıp edâ kılgay
Öler vaktde imânıñdın cüdâ kılgay
Âkil ersen nefsi-i beddin bolgil bizâr (Rıdvanoğlu, DH 94/6)

(Nefsin seni son anda köle eyler, / Din evini yağma eyleyip tamam eyler,
Öldüğünde imanından ayrı eyler, / Akıllı isen, kötü nefsten ol şikâyetçi.) (Bice, DH 91/6)

Nefsim meni yoldın urup hâr eyledi
Telmürtürüb halayıkka zâr eyledi
Zıkr ayturmay şeytân birle yâr eyledi
Hâzırsın dep nefsi başını sançtım mena (Rıdvanoğlu, DH 1/24)

(Nefsim beni yoldan çıkarıp hakir eyledi, / Çırpındırıp halka ağlamaklı eyledi,
Zıkr söyletmeyip şeytan ile dost eyledi; / Hazırsın deyip nefsi başını deldim ben işte.)
(Bice, DH 6/20)

Nefs ü şeytân esir kıldı Âdemoğlın
Şuturlayın bağlab aldı ikki kolın
Ne müşküldür oñ u solını bilmey yolın
Vâ deriga hasret birle bargum mena (Rıdvanoğlu, DH 24/3)

(Nefs şeytan esir kıldı Âdemoğlunu, / Develer gibi bağlayıp aldı iki kolunu,
Ne zordur sağ ve solu bilmeden yolunu, / Vah ne yazık hasret ile gideceğim ben işte.)
(Bice, DH 24/3)

Nefsim meni od dek yanıp yolum urdı
Yüzmiñ türlü ta'am tileb dükkân kurdı
Ağzın açıp her eşikge meni sürdi
Himmet berseñ it nefsimni uşlasam men (Rıdvanoğlu, DH 51/6)

(Nefsim benim ateş gibi yanıp yolumu kesti, / Yüz bin türlü yemek yemek isteyip dükkân
kurdu,
Ağzını açıp her kapıya beni sürdü, / Himmet versen köpek nefsimi yakalاسam ben.) (Bice,
DH 51/6)

Yunus Emre'de nefsin insana zarar verdiğini ve insanın yüzünü kararttığını şöyle ifade eder:

İman aldagucları bilün çokdur bu yolda

Nefsine uyanların gitmez yüzi karası (YD 2012: 290/6, Dİ 375/3)

(Bu yolda imanı aldatanlar çoktur, bilin. Nefse uyanların yüz karalığı gitmez.)

Mahbûbu'l Kulûb'te nefis konusuna herhangi bir açıklama yapılmamıştır.

3. Namaz-Oruç Algısı:

Tasavvufta namaz, Hakk'ın vahidiyetinden ibarettir. Namaz kılmak ilahi esma ve sıfatlara bürünerek vahidiyet ve uluhiyet hükümlerini yerine getirmektir. Kişinin hakikatini oluşturan nefsi natıkaya Allah'ın vahidiyetini ve uluhiyetini hem hatırlatmak hem de Allah'ın uluhiyetini nasıl yerine getirdiğini nefsi vasıtasıyla tahsil etmektir. Zira nefsi natıka Allah'ın tecelli mahallidir. Allah'ın nefse tecellilerini ne suretle yaptığını tahsil ederek, Allah'ın âlemlerdeki tecellilerini de öğrenmiş olur. Bu kanalla âlemlerin nefislerinin (nefs-i külli) üzerinde Rablığı, uluhiyeti öğrenme fırsatını namaz sayesinde yakalar (Aslin, 1428: 10).

Namaz Allah'ın huzuruna girmektir. Namaz kalbiyle, nefsi natıkasıyla Rabbine yönelmektir. Tam yönelme ve huzur ile tehlikelerden uzaklaşılır. İradesi ve sabrı ile bu güçlükleri yenmek için nefis mücahadesi ve terbiyesi yoluna girerse nefsin arınması da kolaylaşacaktır. Kişi bu şekilde namaza devam ettikçe, Allah'ın iyilik ve kötülüklerini nefisine ilham etmesiyle nefsinin ve kendini daha iyi tanıyacaktır. "Namaz müminin miracıdır." Miracın sonu Hakk ile olmaktır. "Ben, Beni zikredenle beraberim" kudsi hadisinde her tecellide Allah ile olduğunun idrakine ulaşmaktır. Genel anlamda salat (namaz), rahmet ve merhamet etmek, demektir. Namazın tümü bu nedenle rahmettir. Er-Rahman ve Er-Rahim esmalarının açığa çıkışı, Allah'ın *erhamürrahimin* oluşudur. Namazdaki kişi O'nun kelamıyla Rabbine münacat etmektedir. Allah namazdaki kişiyi *kul* olarak adlandırmış, ona abdiyet mertebesinde tecelli etmektedir. Namazdaki kişiyi *halife* kılmıştır. Namaz kılan kişi bu nedenle Rabbine münacât eder, Rabbi ile konuşur (Aslin, 1428: 11-12).

Hakiki namaz yedi kısımdır 1. Cismani namaz: Kötü fiillerden nehyeder 2. Nefsi namaz: Kötü ahlaktan nehyeder. 3. Kalbi namaz: Malayani şeylerden ve gafletten nehyeder. 4. Sırrı namaz: Eşyanın hakikatini gösterir. 5. Ruhi namaz: Kalbin Hak sıfatlarıyla sıfatlanmasını gerektirir. İyi ahlaki vasıflarla süslenmeyi gerektirir. 6. Hafî namaz: Enaniyetin (Benliğin) Hakk'a ait olduğu zuhura çıkar. Brimsel benliğin zuhurundan nehyeder. 7. Zati (ahfa) namaz: Bekabillah zuhurudur. Zikir, zakir, mezkûr birleşir. Müşahede hâsıl olur. Nefsi natıkanın aslına ulaşış Hakk'ın Zati ile isimleri ve sıfatlarının tecellisi altında olduğunun idrakiyle "abduhu ve resuluhu" hakikatine ulaşmaktır (Aslin 1428: 13).

Tasavvuf açısından oruç, insandaki hayvanî ve nefsanî yönü zayıflatıp melekî yönü güçlendiren bir ibadettir. Ruhu cilalamak ve nefsi etkisi altına almak konusunda oruç gibisi olmadığından kutsî hadiste: "Ademoğlu'nun her ameli kendinindir. Yalnız oruç, müstesna. Çünkü o benimdir. Onun mükâfatını verecek olan benim." (Buhari, Savm, 2, 9; Müslim, Sıyam 162) buyrulur.

Hadis-i şerif'te: "Oruç kalkandır" (Buhari, Savm, 2) buyrulur. Hz. Peygamber (s.a.) bu hadiste: "Herhangi bir şeye kalkandır" diye mukayyed bir ifade yerine mutlak bir ifade kullanmıştır. Sufiler bu hadisin açıklamasını şöyle yapar: Oruç ahirette cehennem ateşine karşı kalkandır. Çünkü oruç oruçlu, insanları cehenneme çağırın şeytan, nefis, heva, dünya, şehvet gibi düşman oklarından korur (Yılmaz, 1999: 41).

İncelenen eserlerde hakiki namazın yedi kısmından ilk altı maddesi için çaba gösterilmeye çalışıldığı görülür. Eserlerden örnekler şöyledir:

1. Allah tarafından cezalandırma korkusunu dindirme ve günahların bağışlanması aracı

Korkuları dindirmek, Allah'tan yardım istemek, Allah'ı anmak için namazın gerekli olduğu Kur'an'da geçen ayetlerde şöyle ifade edilir:

ASKT'de Sûretü'l-Bakara'da "Dahı yardım isteñüz sabr eylemegile, dahı namaz bile. Ol namaza sabr eylemek ğayetde uludur, ağırdur. Likin Tañrıdan korkıcılara ağır degüldür." (6b/8)(Namaza sabır etmek için yardım isteyiniz. Namaza sabır eylemek çok fazla yücedir, ağırdır. Lakin Tanrı'dan korkanlara ağır değildir.)

ASKT'de Suretû'n-Nisâ'da, Pes kaçan düketseñüz namâzı zikir eyleñüz Tañrı Ta'âlâ'ya dururken ve otururken yanunuz üstine yatarken dahı. Pes kaçan imin olsañuz korkudan, durğuruñuz namâzı (82b/7-8)(Her ne zaman namazı bitirirseniz zikir eyleyiniz. Otururken, yatarken, yan tarafınıza yatarken Tanrı Ta'âlâ'yı zikir ediniz. Her ne zaman korkarsanız namaza durunuz.)

Ahmet Yesevi, ASKT'de ifade edildiği gibi Allah'tan korkup gece gündüz namaz ve oruç ibadetlerini yerine getirdiğini şöyle ifade eder:

Çın derdlikni işi erür söz ü güdâz
Köz yaşıdır Hakk kaşıda tuhfe niyâz
Keçe küntüz tınmay kılğıl roze namaz
Ol sebebdirin Hakk'dın korkub gorga kirdim (Rıdvanoğlu, DH 9/7)

(Gerçek dertlinin işidir söz ve icraat, / Gözyaşdır Hakk karşısında niyâz armağanı,
Gece-gündüz dinmeden oruç, namaz kıl, / O sebepten Hakk'tan korkup kabre girdim.)
(Bice, DH 9/7)

Kuşlarla turgıl bile kıl namazı imamile
Yalvar günahımı dile tanla seher vaktinde tur (YD 1980: 30; 2012: 44/5)

(Kuşlar [sabah vakti] ile dur, imam ile namaz kıl. Sabah vaktinde kalk, günahını söyle,[af dile.]

Ahşam durur üç fariza tağca günahun eride¹⁴
Eyü amellerin sindе şem u çerağ olsa gerek (YD 1980: 75-76; 2012:109/5;Dİ 136/6)
(Üçü farz olan akşamdır, dağ gibi günahını yok eder. İyi ameller mezarda mum ve çıra olmalı.)
Namaz kıl yarağ olsun ahrette gerek olsun
Öleceğin fikr eyle tur irte namazına (YD 2012: 245/5)

(Namaz kıl, faydalı olsun. Ahirette gereklidir. Öleceğini düşün, sabah namazına dur.)

2. Allah'a ulaşma aracı

Allah'a ulaşmak için namaz kılmak, zekât ve borç vermek gerektiği Kur'ân'da şöyle ifade edilir:

ASKT'de Sûretü'l-Müzzemmil'de "Daöi durğurun namâzı, virünñüz zekâtı ve borç virünñ. Allah'a yahşı borç virmek. Dahı nesne ki ilerü iletseñüz nefsunñüz-çün hayrdan anı taparsın Allah katında ol size yigrekdür (511a/7-8)(Namaza durun, zekât ve borç verin. Allah'a hoş gelir borç vermek. Nefsinizi uzaklaştırırsanız hayır bulursunuz. Allah katında o daha iyidir.)

Ahmet Yesevi'ye göre, Allah'a ulaşmak ve onun yüzünü görmek için en önemli elçiler namaz, oruç, tesbihtir.

Kul Huvallah, Subhânallah din kamçısı
Rûze namaz tesbih tehliil Hakk' elçisi
Pir-i mugan tâliblerini yol başçısı

¹⁴ Bu kelime Mustafa Tatcı'nın "Divân-ı İlahiyât adlı eserinde "arıda" şeklinde geçmektedir.

Kolum tutup yolga salgıl Ente'l-Hâdi (Rıdvanoğlu, DH 21/13)

(“Kul Huvallah Sübhânallah” din kamçısı, / Oruç, namaz, teşbih, tehlil Hakk elçisi,
Pir-i kâmil tâliblerin yol başçısı, / Elimi tutup yola koy “Ente'l-Hâdi.”) (Bice, DH 21/13)

Oruç tutup namaz kılıp tevbe eyleyen,
Seherlerde kalkıp Allah diye kulluk eyleyen,
Mürşidin hizmetini tamam eyleyen,
Öyle kullar Hakk cemâlini görür imiş.(Bice, DH 113/5)

Ol ikindiye kılanlar arı dirlik dirilenler
Olardur Hakk'a irenler her dem anlar irse gerek (YD 1980: 75-76; 2012: 109/4; Dİ 136/5)
(O ikindiye kılanlar, temiz yaşamı olanlar. Her vakit anlarsan, Hakk'a erenler onlardır.)

Tut orucu, kıl namâzı, ur toprağa her dem yüzü,
Dikilince kefen bezi türlü meta'lar neylesin? (YE 18/123)
(Orucu tut, namazı kıl, toprağa her vakit yüzünü vur. Kefen bezi dikilince türlü dünya malını ne yapsın?)

3. Kulun isteklerini bildirme ve elde etme aracı

Kulun isteklerini elde etmesi ve Allah katında hayır iş yapmış olması için namaz kılıp, zekat vermesi gerekmektedir. Kur'an ayetinde şöyle ifade edilir:

ASKT'de Suretül Bakâra'da “Durguruñuz namâzı, virünüz zekâtı. Dahı her ne kim takdim eylesenüz kendülerünñüze hayırdan, taparsız anı Tañrı Ta'âlâ katında hâzır. Tahkik Tañrı Ta'âlâ siz işledüğünüz nesneleri görıcüdür.” (15a/6-7).(Namaza durunuz, zekât veriniz. Kendinizi hayır için her ne verirsiniz Tanrı Ta'ala katında onu hazır bulursunuz. Tanrı Ta'ala sizin yaptığınız işleri görücüdür.)

Ahmet Yesevi'ye göre, namaz ve oruç, murada ermenin asıl yoludur.

Kul Hâce Ahmed Hakk' yadını angıl müdam
Hakk'dın korkub tınmay yığla aleddevam
Namaz okub rûze tutup her subh u şam
Mundağ kılıp muradınga yettim mena (Rıdvanoğlu, DH 12/16)

(Kul Hoca Ahmed Hakk zikrini söyle dâima, / Hakk'dan korkup dinmeden ağla boyuna,
Namaz kılıp oruç tutup, her sabah akşam, / Böyle yapıp muradıma erdim ben işte.) (Bice, DH 12/16)

4. Kulun cehennemden uzaklaşma, özgür olma aracı

Kur'an'da insanın özgür olabilmesi ve cehennemden uzaklaşabilmesi için namazı kılmak gerektiği ayette şöyle ifade edilmiştir:

ASKT'de Süretül-Cum'a'da “Pes kaçan namâz dükense dağıluñ yiryüzinde. Dahı Tañrı Ta'âlâ fazlından isteñüz. Daõı Tañrı Ta'âlâ'yı çok zikr eyleñüz. Ola kim iflâh olasız.” (490a/7-8)(Her ne zaman namaz tamamlansa yeryüzüne dağılın. Tanrı Ta'ala'nın faziletini isteyin. Tanrı Ta'ala'yı çok anın ki ancak kurtuluşa erersiniz.)

İnsanların kendisini cehennemden uzaklaştırması ve ahirette rahat etmesi için namaz kılmak, oruç tutmak, zekât vermek gerektiği, bu ibadetleri yapmazsa müslüman olamayacağı, cehenneme gireceği Divan-ı Hikmet'te şöyle ifade edilir:

Resül aydı “Sahabeler bahil boluñ
Âhiretge ulanduk siz ânık bilin

Rüze tutuñ namaz okun zekât berin
Cehennemdin özni âzâd kılmak üçün” (Rıdvanoğlu, DH 46/3)

(Rasûl dedi Sahâbeler sessiz olun, / Âhirete yollandık siz açık bilin,
Oruç tutun, namaz kılın, zekât verin, / Cehennemden özünü azad eylemek için.)(Bice, DH 46/3)

Yunus Emre beş vakit namazın kılınması gerektiğini ve insanı cehennemden uzaklaştırdığını şöyle ifade eder:

Tanla turup başun kaldur ellerünü suya daldur
Tamudan âzadlu oldur kullar âzad olsa gerek (YD 1980: 75-76; 2012:109/2,Dİ 136/2)
(Sabah vakti başımı kaldır [uyan],ellerini suya daldır [abdest al]. Cehennemden uzak olan kullar odur, özgür olmalı.)

Her kim bu sözden almadı beş vakt namaz kılmadı
Bilün müslüman olmadı ol tamuya girse gerek (YD 1980: 75-76; 2012:109/7,Dİ 136/8)
(Her kim bu söylenenleri dinlemedi, beş vakit namaz kılmadı. Bilin ki müslüman değildir. O cehenneme girmeli.)

Eğer var ise amelin, geniş olur senin sinin,
Eğer yok ise amelin oddan şarâb içti gönül.(YE 19/141)
(Eğer amelin varsa senin mezarın geniş olur. Eğer amelin yoksa gönül ateşten şarap içti.)

5. Allah'ın sevdiği kul olma, müslüman olma aracı

Kur'an'da namaz için her türlü işi bırakmak gerektiği, Allah'ın kulundan razı olması için namazın gerekliliği şöyle ifade edilir:

ASKT'de Sûretü'l – Cum'a'da “İy müminler, kaçan kığırılşa namâzçun cum'a güninde, pes varuñ namâza, Tañrı Ta'alânuñ zikrine, satmağı almağı koyuñuz. Ol yigrekdür size, eger siz bilürseñiz.”(490 a/4-5-6)

ASKT'de Sûretü Meryem'de “Dahı ol buyurdı ehline namâzı dahı zekâtı. Tañrı Ta'alâ özinden râzı idi.” (268a/3)(O, ehline namazı ve zekâtı emretti. Tanrı Ta'ala kendinden razıydı.)

Gerçek duyguların barındığı, saf gönülle namaz kılıp, nefsi öldürüp yenerek, halk içinde rüsva olarak Allah'ın sevdiği kul olunabileceğini belirtir.

Çın köñülde namaz kılığıl Huda bilsün
Halk içide resvâ bolgıl âlem külsün
Tofrak sıfat hârlık tartkıl nefsin ölsün
Himmet berseñ nefsim yığıp yığlasam men (Rıdvanoğlu, DH 51/3)
(Gerçek gönülde namaz kıl ki Allah bilsin,
Halk içinde rüsvâ ol ki âlem gülsün,
Toprak gibi hor göröl ki nefsin ölsün,
Himmet versen nefsimi yenip ağlasam ben) (Bice, DH 51/3)
Müslümanam diyen kişi şartı nedür bilse gerek

Tanrının buyruğın tutup beş vakt namaz kılsa gerek (YD 1980: 75-76; 2012:109/1,Dİ 136/1)

(Müslümanım diyen kişi [müslümanlık] şartını bilmeli. Allah'ın emirlerini yerine getirip beş vakit namaz kılmalı.)

6. Âşıkların ihtiyaçları giderme, nefsi öldürme aracı

Ahmet Yesevi, âşıkların işinin sürekli yanıp yakılmak olduğunu, oruç, namaz ile ve Allah'a yalvararak ancak rahatlayacaklarını ifade ettiği hikmetleri şöyledir:

Âşıkların işi erür söz ü güdâz
Âşıklarını hacetleri rûze namaz
Rûz-ı mahşer köz yaşıdur Hakk'a niyaz
Ârif Âşık derd ü elem tarttı bolgay (Rıdvanoglu, DH 60/8)

(Âşıkların işidir süz u güdâz, / Âşıkların ihtiyaçları oruç, namaz,
Mahşer günü gözyaşındır Hakk'a niyâz, / Ârif Âşık derd ü elem çekti olmalı.) (Bice, DH 59/8)

Öyle namazın kılâsın ne dilersen bulâsın

Nefs düşmanın öldüresin nefis hemîşe ölse gerek (YD 1980: 75-76,2012: 109/3,Dİ 136/4)

(Öğle namazını kıl, ne dileğın varsa gerçekleşsin. Nefis düşmanını öldür, daima nefis ölmeli.)

Tartışmalar ve sonuç:

Bu makalede Karahanlı dönemi eseri olup Çağatay Türkçesi özelliği gösteren Divanı Hikmet, Kıpçak dönemi eseri Anonim Satır Altı Kur'an Tercümesi, Eski Anadolu Türkçesi dönemi eseri Yunus Emre'nin Divanı, Çağatay Dönemi Eserlerinde Mahbubu'l-Kulub incelenmiştir. Bu dini muhtevalı eserlerde yer alan yetim, nefis, namaz, oruç kavramları ve bu kavramların kutsal kitap, Kur'an-ı Kerim'deki yeri, anlamı ve eser yazarlarının bu kavramlara bakış açıları incelenmeye çalışılmıştır. Bu kavramlara ilişkin algılar aşağıdaki tablolarda verilmeye çalışılmıştır.

Tablo 1. Yetim Algısına İlişkin Tablo

Yetim Algısı	
Yetimlere yapılması gereken muamele	Yetimlerin gönlünü okşamak, kazanmak (DH) Yetimlerin gönlünü kazanmak için maddi-manevi destek olmak, nafaka vermek (ASKT) Yetimlerin Peygamber ümmetinden olması (DH)
Yetimlere yapılmaması gereken muamele	Yetimleri incitmemek (DH, ASKT) Yetim malı ve hakkı yememek (DH, ASKT, MK)

Tablo 2. Nefis Algısına İlişkin Tablo

Nefis Algısı	
Nefis tanımı	Boyun eğmez.(DH) Ele geçirilmez. (DH) İnsanı uykusuz bırakır.(DH) Kötülüğe sevk eder. (ASKT) Geçici (fani) olması (YD)
Nefse yapılması gereken muamele	Nefis ile gece gündüz vuruşmak.(DH) Nefsi kendi arzusunun bırakmamak.(DH) Nefsi kırmak, öldürmek.(DH) Nefsi terbiye etmek.(DH) Nefsin isteğine uymamak.(ASKT) Nefisten korkmak.(ASKT) Nefsi müslüman etmek.(YD) Nefsi dizginlemek. (YD) Nefsi boğazından asmak (YD)
Nefse yapılan muamele (Sadece Ahmet Yesevi, Divan-ı Hikmet'te.)	Nefsani arzuların öldürülmüş olması.(DH) Nefse ait kibir, heves ve bencillik duygusunun öldürülmüş olması.(DH) Nefsi tepip kesretten kurtulmuş olması.
Nefse uyma- Nefisten vazgeçmeme	Nefisten geçemeyip Hakk'a varamama.(DH) Nefsani arzulardan dolayı gafil olma.(DH) Nefsi incitmeme, tepmeme ve Allah'a yönelememe.(DH) Nefsin insanı azdırması, şaşırtıp ne yapacağını bilemez hâle getirmesi(ASKT-YD)
Nefsin bela-açgözlü olması	Nefis doymak bilmeyen büyük bela(DH) Nefsin düşman olması (YD)
Nefisten şikâyet	Nefisten feryat edip kan ağlamak, perişan olmak. (DH)
Nefsin insana verdiği zarar	Rezil olmak. (DH) Günahkâr olmak. (DH) Köle olmak. (DH) Şeytan ile dost olmak. (DH) İbadete engel olmak. (DH) Arzularda esir etmek. (DH) Açgözlü ve rüsvâ etmek. (DH) Cehennem ateşi olmak. (ASKT) Hem dünya hem de âhireti yok etmek(ASKT) Yoldan çıkarmak, azdırmak.(ASKT) İnsanın yüzünü kara etmek (utandırmak) (YD)

Tablo 3. *Namaz-Oruç Algısına İlişkin Tablo*

Namaz ve Oruç Algısı	Allah tarafından cezalandırma korkusunu dindirme, Allah'a yalvarış (ASKT, DH)
	Günahların bağışlanması aracı (YE)
	Allah'a ulaşma aracı (ASKT, DH, YD)
	Kulun isteklerini bildirme, elde etme aracı (ASKT, DH)
	Kulu cehennemden uzaklaştırma (DH, YD), Özgür olma aracı(ASKT)
	Allah'ın sevdiği kul olma aracı (ASKT, DH)
	Müslüman olma aracı (YD)
	Aşların ihtiyaçlarını giderme (DH, YD)
	Nefsi öldürme aracı (DH, YD)

Yetim algısıyla ilgili eserlerde tespit edilen ortak nokta, yetimleri incitmemek ve yetim hakkı yememektir. Kur'an ve hadislerde yer alan konularla - yetimin Peygamber ümmeti olması, yetimi incitmemek ve yetim hakkını yememek- ortak noktada buluşan eser, Divan-ı Hikmet'tir. Mahbûbu'l-Kulûb, Ali Şir Nevâyî'nin dinî-ahlâkî bir eseri olmasına rağmen, nefis, namaz, oruç hakkında herhangi bir örneğe ve açıklamaya rastlanmamıştır. Sadece yetim hususunda -çok ayrıntılı olmasa da- yetim hakkı yiyenin insana zarar veren yerdeki haşarat gibi olduğu hakkında bir beyte yer verilmiştir.

Nefis konusunda eserlerde geçen ortak bakış açısı, nefsin insanı azdırdığı ve nefse uymamak gerektiği, nefsin insana düşman olduğu noktasındadır. Tasavvufta belirtilen, insanı kötülüğe sevk eden nefis-i emmâre ve yaptığı kötülükten pişman olan, hayra yönelen nefis olan nefis-i levvâmdan bahsedildiği görülür. Tasavvufta yer alan diğer beş basamakla ilgili -nefis-i mühimme, nefis-i mutmainne, nefis-i râziyye, nefis-i marziyye, nefis-i sâfiyye- eserlerde tespit edilen örneğe rastlanmamıştır.

Namaz ve oruç hususunda incelenen eserlerde tespit edilen bilgiler şöyledir:

1. Allah tarafından cezalandırma korkusunu dindirmek, günahların bağışlanması için; ASKT'de ve YD'de namaz kılmak, DH'de namaz ve oruç ibadetinin gerekliliğinden bahsedilir.

2. Allah'a ulaşma aracı olarak;

ASKT'de namaz kılmak, zekât ve borç vermek, DH'de namaz, oruç, tespih ibadeti; YD'de namaz kılmak gerektiği;

3. Kulun isteklerini bildirme;

ASKT'de namaz kılmak, zekât vermek; DH'de namaz ve oruç ibadeti yapmak gerekir.

4. Cehennemden uzaklaşma, özgür olmak için;

ASKT'de namaz ve zikir ibadeti yapmak gerekir. DH'de oruç, namaz, zekât; YD'de beş vakit namaz gerektiği belirtilir.

5. Allah'ın sevdiği kul olma;

ASKT'de namaz ve zekât; DH'de namaz kılmak, ağlamak, nefsi öldürmek; YD'de beş vakit namaz kılmak gerektiği belirtilir.

Tarihî Türk lehçelerine ait bu eserlerde yapılacak detaylı çalışmalar, pek çok dinî kavrama ait algıyı ve bakış açısını ortaya koyacak, tasavvufî düşüncüyü ve dinî kavramları anlama ve algılamayı kolaylaştıracaktır. Divan-ı Hikmet'in yazarı, Yesevî tarikatının kurucusu Hazret-i Pir-i Türkistan olan Hoca Ahmet Yesevî'nin hikmetleri bu makalenin çıkış noktasını oluşturmuştur. Bu noktada önemli bir tasavvufçu ve yol göstericidir. Hikmetler, Kur'an-ı Kerim'de yer alan pek çok konuyu ortaya koymakta, bu yolda yürümek isteyen pek çok aşîğa kılavuzluk etmektedir.

Genel olarak bakıldığında, incelenen eserlerde *nefsin, şeytan, bela, asi, rezil, cehennem ateşi, kibir, hevâ, bencillik* gibi olumsuz kavramlar etrafında anlatıldığı görülmektedir. Tasavvufta ve Kur'an'da da nefsin şeytanla ilişkilendirildiği görülür, bu noktada incelenen eserlerde nefse bakış açısı ortaktır. Namaz ve oruç, Allah ile kul arasında önemli bir araçtır. *Günahların bağışlanması, cehennemden uzaklaşma, özgür olma, nefsi dizginleyen ve öldüren bir ibadet olması* gibi olumlu kavramlarla iç içe verilir. Yetim algısı, kavramın kendi anlamında olduğu gibi özeldir. Yetim, her türlü kötülükten uzak tutulması gereken bir varlıktır. *Yetimi incitmek, gönünü okşamak, peygamber ümmetinden olması* gibi olumlu düşüncelerle net bir algı oluşturulmuştur.

Kısaltmalar

Eser Kısaltmaları

ASKT	Anonim Satır Altı Kur'an Tercümesi
MK	Mahbûbu'l-Kulûb
DH	Divân-ı Hikmet
Dİ	Divân-ı İlâhiyât
YD	Yunus Emre Divanı
YE	Yunus Emre

Diğer Kısaltmalar

BTS	Büyük Türkçe Sözlük
bkz.	bakınız
TDK	Türk Dil Kurumu

Kaynakça

- Aktaş, H.(2013). Kur'an'a Göre Nefis Eğitimi. Gümüşhane: Gümüşhane Üniversitesi Yayınları.1. baskı.
- Akyüz, V.(2010). İslam'da Yetim Hakları ve Sorumlulukları, İstanbul: İhh, İnsani YardımVakfı.<https://www.ihh.org.tr/public/publish/0/33/islamda-yetim-haklari-ve-sorumluluklarimiz.pdf>den 07.07.2017 tarihinde, saat 17.36'da elde edildi.
- Aslin, M. İ.(1428).Tasavvufta namaz ve haccın hakikati. http://www.mehmetizzetaslin.com/FileUpload/bs535365/File/tasavvufta_namaz_ve_haccin_hakikati.pdf adlı siteden 07.07.2017 tarihinde saat 20.57'de elde edildi.
- Atay, H.(1997). 'Nefis'. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. Ankara. S.XXXVII, 2-3.
- Atik M. K., Ozansoy, F., Çınarlı, M., Samanoğlu, G. (1997).İslâmi Kavramlar. Ankara: Sema Yazar Gençlik Vakfı Yayınları, 1997.
- Banarlı, N.S. (1971). *Resimli Türk edebiyatı tarihi*. İstanbul: MEB Yay.
- Bice, H. (2015). *Hoca Ahmed Yesevî -Günümüz aşk yolcusuna Divân-ı Hikmet*. İstanbul: Yayınları.
- Çatak, A.(2012). 'Mevlânâ Celâleddin Rûmî'nin Nefs Anlayışı', *Gümüşhane Üniversitesiİlahiyat Fakültesi Dergisi*. 2012/1, C. I, S.I, 217-230.
- Ebü'l-Kasım AbdülKerim el-Kuşeyri. (1993). *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye fî İlmî'tTasavvuf* (Haz. Ma'ruf Zerrik ve Ali Abdülhamid Baltacı, Dârü'l-Hayr). Beyrut, 87.
- Ercilasun, A. B. (2011). *Başlangıçtan yirminci yüzyıla Türk Dili tarihi*. Ankara: AkçağYayınları.

- Gölpınarlı, A. (2015). *Yunus Emre*. İstanbul: Kapı Yayınları.
- Hucviri (1982). *Keşfu'l-Mahcûb*.(Terc. Süleyman Uludağ- Hakikat Bilgisi), İstanbul: Dergah Yayınları,309.
- İmam Gazâlî .(1992). *İhyâu ulûmi'd-dîn*, Dâru'l-Cil. Beyrut, C. III, 192-196.
- Pala, İ.(1989). *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü. (Cilt I-II)*. Ankara: Akçağ.
- Rıdvanoğlu, A. E.; Gürsu, U. (2016). *Ahmet Yesevî-Açıklamalı Divân-ı hikmet*. İstanbul: Sağlam Yayınevi.
- Tatçı, M.(2014). *Yünus Emre-Divân-ı İlâhiyât*. İstanbul: h yayınları.
- Toker, M. (2011). *Anonim satır altı Kur'an tercümesi -I- (İnceleme-Metin-Tıpkıbasım)*.Konya: Selçuk Üniversitesi Basımevi.
- _____.(2012). *Anonim satır altı Kur'an tercümesi -II- Dizin*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Basımevi.
- Timurtaş, F. K .(1980). *Yunus Emre Divânı*. Ankara: Kültür Bakanlığı 1000 Temel Eser Serisi.
- _____.(2012). *Yunus Emre Divânı*. İstanbul: Kapı Yayınları.
- Türk, V. (2016). *Ali Şir Nevâî -Mahbûbu'l-kulüb-Gönüllerin sevgilisi*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Uludağ, S.(1979). *İslâm Düşüncesinin Yapısı*, İstanbul: Dergâh Yay.
- Yılmaz, F. (1992). *Yunus Emre-hayattı- düşünce-etkisi*. İstanbul: Yaylacık Matbaası.
- Yılmaz, H. K.(1999).Tasavvufi Açından Oruç. Aralık, S.166, <http://dergi.altinoluk.com/index.php?sayfa=villar&MakaleNo=d166s041m1>. adresinden 07.07.2017 tarihinde saat 22.24'te elde edildi.
- Elektronik Kaynak**
- Diyanet İslam Ansiklopedisi, Nefs maddesi, <http://www.diyantislamansiklopedisi.com/nefis/> adlı siteden 06.07.2017 tarihinde, saat: 20.08' de elde edildi.
- <http://www.islamsitesi.net/dul-ve-yetimler-ile-ilgili-ayetler-ve-hadisler> adlı siteden 07.07.2017 tarihinde, saat 00.29'da elde edildi.
- <http://www.sonpeygamber.info/peygamberin-yetimleri> adlı siteden 07.07.2017 tarihinde, saat 00.45'te elde edildi.
- Türk Dil Kurumu, Büyük Türkçe Sözlük, <http://www.tdk.gov.tr> adlı siteden 07.07.2017, saat 17.22'de elde edildi.